

ČASOPIS PRO EKOGRAMOTNOST | ROČNÍK 21 | ČÍSLO 2024/4

BEDRNIK

HLAVNÍ TÉMA

Příroda a umění

Nemůžeme si pomoci...

Do studené vody a pomalu přivést k varu?

Rozhovor: Karel Stibral – estetik a historik přírodních věd

Malujeme přírodními barvami

Umělecké aktivity v klimatickém vzdělávání

Nový grant na zeleň i pro školy

Zvukové krajiny

školní
zahrada

Téma: Zahrada jako místo pro duši

Nedívat se na všechno skrze hledisko využitelnosti a zpeněžitelnosti...

Doc. Karel Stibral je estetik a historik přírodních věd. Zabývá se vztahem kultury a přírody, úlohou přírody v uměleckých dílech či estetickým postojem ke krajině. Je mj. autorem publikací *Proč je příroda krásná*, *Darwin a estetika*, *O malebnu – estetika přírody mezi zahradou a divočinou*, *Estetika přírody – k historii estetického ocenění krajiny*, *Krása, krajina, příroda a dalších*. Vede Katedru environmentálních studií FSS MU v Brně.

Proč je příroda krásná?

To je samozřejmě velká otázka – je příroda krásná, protože my, lidé, ji tak vidíme, nebo je krásná „skutečně“ a my jenom můžeme její krásy objevovat? Převažující názor dnešní západní kultury nepochybně bude souhlasit jenom s první odpovědí. Ale „starší“ etapy, třeba část antiky nebo středověk by naopak souhlasily spíše s druhým typem odpovědi – přírodu jako krásnou přece stvořili bohové nebo Bůh, je to její zcela zásadní součást a člověk má možnost nebo i dar to vnímat. Může se to učit, odkrývat to, ale jako něco, co tam „opravdu“ je. Moc by nechápali, kdybychom jim říkali ono anglické sousloví „beauty is in the eye of the beholder“. U mimoevropských kultur by to bylo různé a asi by i celá řada z nich otázku takto nepoložila, či dokonce nemohla ve svém jazyce položit.

Jak si definujete (v širokém smyslu) pojem umění?

Umění se pokouší definovat spousta teoretiků už celá staletí a výměr toho, co to je, se značně proměňoval v průběhu posledních tisíciletí v naší kultuře stejně jako u různých jiných. Asi bych (velmi) pracovně dal přednost tomu poměrně novému chápání, které za umění považuje činnost směřující k výsledkům, které mají převažující estetickou funkci.

Může lidstvo být bez umění?

Možná může, ale příznačné je, že všude, kde narazíme na Homo sapiens, ať v prostoru, či čase, tak se s nějakou formou umění či přinejmenším činností, co má silnou estetickou složku, setkáme. Vlastně je to jeden z rozpoznávacích znaků moderního člověka – být se zdá, že něco takového asi měl v zárodcích i neandertálec. A co si budeme povídat, složitá a zjevně v nějakém mimofunkčním, „estetickém“ rámci samice posuzovaná loubí australských ptáků lemčíků k tomu asi také míří.

Co má s uměním společného starý rozložitý strom, před kterým pocítíme úžas, zvláštní světlo za úsvitu v krajině nebo zpěv slavíka?

Určitě hodně v různých rovinách – jednak je můžeme na sebe nechat působit právě z hlediska estetického, a toto hledisko pak uplatňujeme při pohledu na umění, jednak mohou být pro toto umění inspirací a současně, což je paradox, na který upozorňuje už Immanuel Kant, tyto „objekty přírody“ máme tendenci posuzovat či vnímat, jako by to byla díla umění (a opačně, nejvíce se nám mají líbit umělecká díla, která vypadají jako produkt přírody). Příroda a umění na sebe odkazují často v komplikované změti – a i když někteří obě tyto oblasti nechtějí dnes již odlišovat, stále toto napětí mezi nimi pocítujeme.

Jak se měnil estetický pohled lidí na přírodu v průběhu staletí?

Rekl bych, že v nějaké formě vnímáme krásu přírody, chcete-li, její estetickou dimenzi, nejen po staletí ale po tisíciletí a jistě ještě dříve – sám bych možná troufal řekl, že je to věc velmi prastará a zjevně v nějakých zárodcích přítomná již u některých zvířat. Velmi odlišné ale může být, co v přírodě (stejně jako ve věcech kultury) oceňujeme. Evropan si například dlouhá staletí, ba tisíciletí všiml přírodních krás kulturní krajiny, ale divočejší přírodu jako pralesy a hory měl tendenci z estetického hlediska spíše přehlížet. Říkám – z estetického hlediska, z hlediska praktického či náboženského se jim třeba věnoval či rozuměl mnohem více než my. Ale to, že by začal chodit do velehor, výskat tam radostí nad krásou, posléze tam stavěl turistické ubytovny a rozhledny, a vůbec těšil se z toho všeho okolo, to je spíš věc 18. století. Na dalším Východě to bylo ovšem mnohem dříve a možná i intenzivněji.

V čem – pokud – se liší estetické vnímání přírody u příslušníka současné západní civilizace a lidí jiných kulturních okruhů?

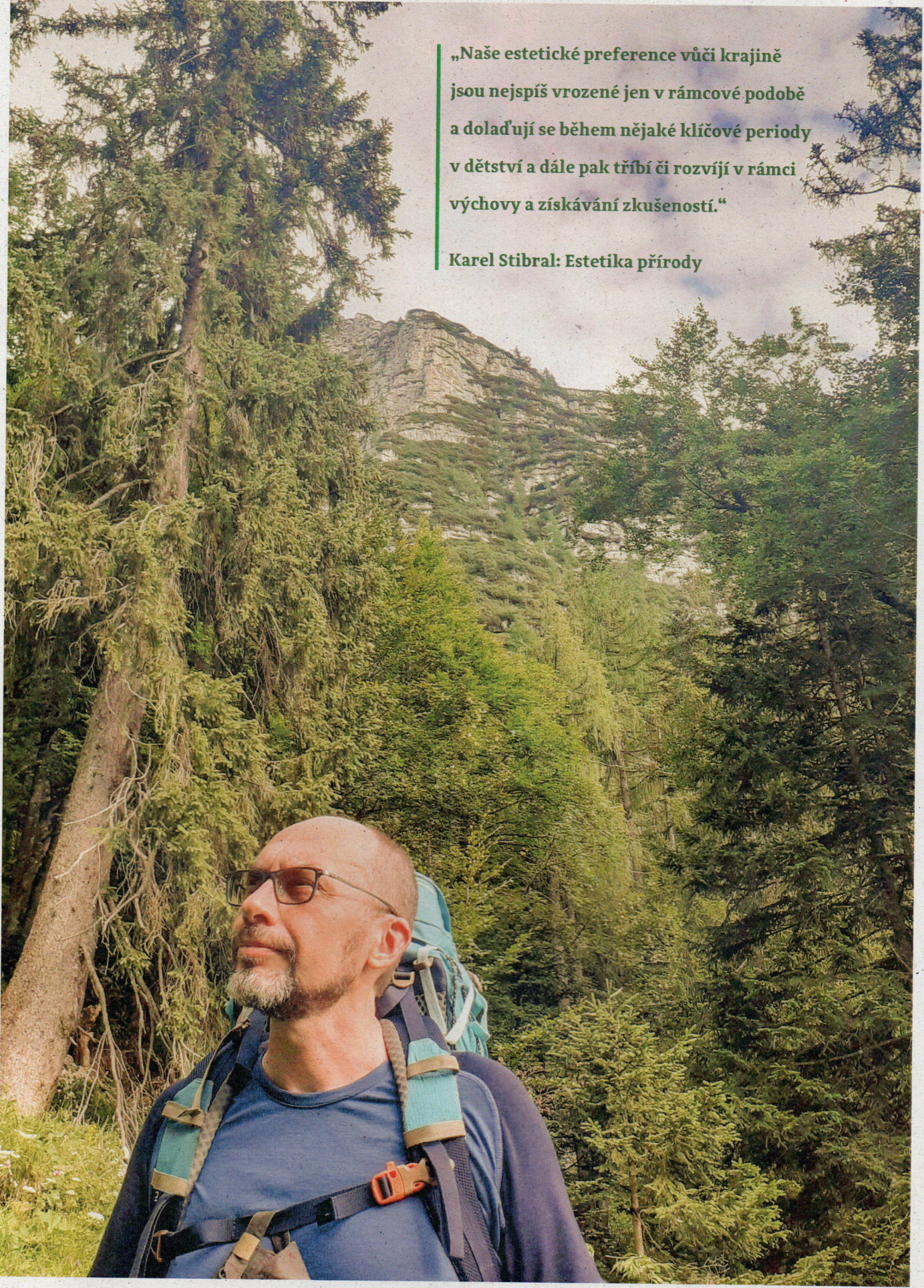
Složitá otázka. Ona totiž se nám ta západní civilizace už dost „rozlezlá“ i do jiných kulturních okruhů – a naopak zase leccos absorbovala z těch jiných. Současně stále tu zbývá i řada etnik a kultur, které jí nejsou úplně dotčeny, byť s érou chytrých telefonů toto bohužel postupně velmi mizí.

Vzdaluje se v čase příroda a umění od sebe, když například v současnosti vznikají tvůrčí elektronické, a na druhou stranu technika umožňuje třeba odkrývat dosud netušené krásy makrosnímky či samplovat a mixovat v hudbě čistě přírodní zvuky?

Rekl bych, že zase tak nevzdaluje, nebo je to spíš věcí jednotlivých vln a samozřejmě i umělců. I ty „technické“ věci si z ní naopak berou inspiraci, vzor, simulují třeba „životní procesy“ atp. Proč by neměl třeba nějaký geneticky modifikovaný artefakt nebo kámen umístěný v trávě blíž k přírodě než na plátně namalovaný západ slunce nad horami? A co to je vlastně ono „blíž k přírodě“? Je příroda divoký prales, ale třeba mech ve spárách dlažby už ne? Nebo naše tělo? Jsme jí blíž na trekku v Himalájích, nebo když jsme skutečně pozorně s nějakou pokojovou marantou nebo u louže před domem? Nicméně, dnes přinejmenším převažující část Západem dominovaného umění nestaví tolik na (někdy zdánlivě) vnějších formách přírody, nestaví na nápodobě – výjimky samozřejmě jsou také. Těžko zobecňovat, ale při poněkud širším pojetí současnosti už od šedesátých let 20. století, kdy se objevuje landart, bodyart, umělcichode atp., byl po době útlumu zájem o přírodu v umění v něčem i na vrcholu, pak klesal, v současnosti zase díky pocitu environmentální krize dle mého roste – často i v nějaké kombinaci se sociální a politickou angažovaností, vědomím globální provázanosti atd. Můžeme tu najít ale třeba i vliv debat kolem antropocénu, který akcentuje současnou epochu lidstva jako geologickou sílu, která smývá tradiční hranice mezi přírodou a lidskými tvůrčími, tedy i uměním. Někteří zase akcentují svět živých bytostí, které tu žijí s námi v „našem stínu“, atd.

Co objektivně určuje, jestli nám např. obraz nebo socha připadá krásná? Naše hluboké vnímání asi nemůže vycházet odjinud než z přírodních principů... Třeba takový zlatý řez nebo rytmy, kompozice – ať už ve výtvarném umění, v uměleckých textech, hudbě, dramatu... Nebo ne?

Existuje něco jako objektivní? Co to slovo vlastně znamená? Už staří Řekové

„Naše estetické preference vůči krajině
jsou nejspíš vrozené jen v rámcové podobě
a dolad'ují se během nějaké klíčové periody
v dětství a dále pak tříbí či rozvíjí v rámci
výchovy a získávání zkušeností.“

Karel Stibral: Estetika přírody

hledali nějaké ideální proporce lidského těla (a nejen jeho), ale za celou tu dobu se nenašly, nebo minimálně ne takové, které by umožnily nějak přesvědčivě predikovat, co se nám (i dalším kulturám v čase i prostoru) bude vždy líbit. Tím neříkám, že něco takového jako zlatý řez nebo symetrie a proporce neexistuje, jistě ano (a byly vždy dost preferované právě západní kulturou) a jistě mají i své estetické účinky, jen si nejsem jistý, že by se to na tato „pravidla“ či „zásady“ dalo redukovat.

Výzkumník Jan Bětlák zveřejnil v časopisu Veronica článek, v němž uvazuje, že bychom ve snaze zachovat životaschopné lesy mohli umožnit lesníkům a vědcům místo sbírání dat, aby „vzali jeden den v týdnu barvy a papír a strávili ho malováním v lese... Anebo naopak – nepřenecháme část rozhodovacích pravomocí umělcům – těm, kterým je dáno zažívat, názírat a vyjadřovat skutečnost celistvě...?“. Co o tom soudíte?

Možná by to pro ně bylo jako ozvláštnění jejich práce pěkné, jen se trochu bojím, že by ten den v týdnu obětovaný této tvorbě dost postrádali ve své poměrně náročné profesi. A neměli by naopak umělci vzít jednou za týden nějakou jinou práci, ať už rukama, či hlavou? V každém případě by bylo dobré si uvědomit, že lesy mají dnes i velmi významnou rekreační funkci – jistě nikdo nechce odpočívat tam, kde je to šeredné – a toto zohlednit i při nějakých dotacích právě lesníkům. Ostatně i když mluvíme o nějakém krajinném rázu, přírodní památce, má s tím co dělat i jejich estetický rozměr – a nemusí to být jen lesní krajina. Mimochodem, již na přelomu 19. a 20. století existovala v německojazyčném prostředí, tedy i u nás, tzv. lesnická estetika. Jejím inspirátorem byl lesník a politik Heinrich von Salisch, ale měl celou řadu následovníků, byla i předmětem státních zkoušek pro lesníky v některých německých státech. Cílem měl být les hospodářský, který je současně esteticky hodnotný. Postupně kolem půlky 20. století to ale asi dost „vyšumělo“, respektive v Německu přešlo pod mnohem širší *Landschaftspflege*, péči o krajinu.

Jinak si myslím, že třeba při rekultivačních by mohli umělci klidně dostat slovo – tedy pokud už trváme na tom, že tam musí nutně lidé něco jako novou krajinu znovu vytvořit (a různé firmy ze zákona musí tvořit fondy na rekultivaci a rekultivovat) a nenechat to prostě být, nenechat to na samotné přírodě. Někáký landart obřích rozměrů by byl asi lepší než inženýrsko-krajinářské bizarnosti, které tam občas vznikají.

Má něco společného s uměním móda, zvlášť ta oděvní?

Určitě. Pokud se ptáte na oděvní módu, tak z větší části je to typická doména toho, co se odborně a nepřilíš hezky nazývá mi-

mouměleckým estetičnem – je zde silný estetický aspekt, ale na rozdíl od umění není dominantní – u šatů primárně hledáme zdroj tepla, ochrany, pak i reprezentace atp., stejně jako u architektury –, ale estetický aspekt je silně přítomný. U oděvní módy je ale malé procento modelů určeno zejm. z *haute couture* prakticky jen na „vystavování“, přehlídky a estetický „umělecký“ moment. „Skutečně“ nosit se vlastně nejdají. Jinak v souvislosti se začátkem otázky může být odpověď – i umění samozřejmě podléhá módám.

Co je vaší doménou vysokoškolského pedagoga?

Obecně vztah novověkého člověka k přírodě, především pak dějiny novověkého ocenění přírody, s různými podoblastmi, jako je ocenění divoké krajiny, fenomén turistiky v přírodních „divokých“ oblastech, estetické ocenění hor, vztah výtvarného umění a biologie, environmentální aspekty umění, ale i dějiny ochrany přírody a environmentálního hnutí.

Rozšiřuje umění naše možnosti poznání?

Jasně. I když, co tím poznáním myslíte? Jedním z poznatků ze setkávání s uměním může být, že by právě nemělo být motivováno primárně nějakou didaktickou, moralizující funkcí. Nebo nějakým jiným „přenosem dat a informací“. To právě estetická oblast být nemá, alespoň ne v tom běžně chápáném smyslu. Tím neříkám, že to vše nemůže i zahrnovat... Osobně ale nesdílím úplně takový ten *furor paedagogicus*, snahu všechny v něčem náruživě vzdělávat. Číst literaturu, abych „byl vzdělaný“, znal to a ono, není právě dobrá motivace. Kdo chce, ať přijde..., to nevím, jestli jsem vás potěšil. Samozřejmě ale fandím všem environmentálním i uměleckým pedagogům. To je záslužná a nelehká práce. A určitě právě umění v době dominovaném vědeckým poznáním nabízí jiný, často hůře uchopitelnější, ale stejně tak cenný typ poznání.

Co děláme, když jako pedagogové vedeme děti k uměleckým aktivitám odrážejícím či zahrnujícím přírodu?

To je podle mě velmi dobře – a právě v již zmiňovaném propojení umění a přírody. Určitě to přinejmenším inspiruje mladší i starší umět se nedívat na všechno – v přírodě i ve společnosti – skrze hledisko nějakého využití, funkčnosti, zpeněžitelnosti. Otázka je, jestli by se ale neměly ve vztahu k přírodě posilovat i takové ty „zastaralé“ praktické činnosti jako umět nasekat dříví, rozdělat oheň, postavit přístřešek a přenocovat v něm... nebo jen třeba nechodit všude po cestách.

Je taková činnost důležitá pro osobní rozvoj jednotlivce, i když on třeba neprojevuje umělecký talent?

Určitě. Ostatně, co je ale onen talent? Každý ho má v rozličné míře, asi nikdy nebude na 0 % stejně jako 100 % (dá se to vlastně o měřit?). Zejména mladší děti jsou opravdu tvořivé – a uměleckou tvořivostí se může posílit tvořivost obecná (jistě není jen v umění, ale třeba ve vědě, řemeslech, podnikání, všude...). Otázkou je, jak k tomu někoho nutit, třeba děti z druhého stupně ZŠ, tam bych to asi doporučoval jen na základě dobrovolnosti – a naopak už zase na střední škole by to mohlo být prospěšné jako standardní součást vzdělání...

Máte nějaké doporučení pro environmentální pedagogy, jak a jaké umění zapojovat do vzdělávacího procesu?

Tak určitě ta, s kterými mají sami nějakou delší zkušenost. Myslím, že třeba ve výtvarném umění to může být poměrně široká škála inspirací z různých proudů, jako je již zmiňovaný landart, akční umění atd. Jinak, v dalších uměleckých druzích se samozřejmě inspirace najde taky spousta – v literatuře, hudbě, filmu, komiksu, divadle, tanci atd. Nechtěl bych něco dát na první místo, sám se jen obracím primárně k výtvarnému umění.

Nicméně právě umělci posledních dekád jsou ale zajímaví tím, jak se snaží třeba neomezovat výtvarné umění (a naše prožitky z přírody) jen na zrak, ale zapojují i další smysly, snaží se nedívat na přírodu jen zvnějšku jako na „objekty“ či „krajinky“, ale více s ní interagovat, „vstupovat“, vztahovat se k „více-než-lidskému“, klást větší důraz na prožitek daného momentu, na vlastní akt tvorby spíš než na to, co z toho vzejde, atd. Opravdu dobré a svým způsobem převratné. Ale ono i to „tradiční“ napodobování realistickou kresbou vede k pečlivému pozorování nějakého objektu a soustředění – tady bych řekl, že to je bohužel dost podceňováno, děti jsou často vedeny k „Tvorbě“, ale málo k tomu tiše sedět a nechat se unést tím, co pozorně vnímají. Jde to přitom v takovém tom poměrně tradičním schématu, kdy „Umění“ přesahuje pouhé „Řemeslo“. „Umělec“ a „Tvůrce“ přesahuje prostého a mechanicky něco opakujícího „Řemeslníka“. Přitom paradoxně se už řadu dekád chlubíme, jak jsme to dělení na „vyšší“ a „nižší“ překonali. Kromě toho také ono „vyšší“ umění má tendenci poněkud nahlížet na „pouhou“ krásu jako něco povrchního – to už je skoro klisé a obávám se, že také povrchní. Tím neříkám, že zrovna pedagogové-výtvarníci to takto vždy mají. Je ale jistým paradoxem, že dnešní člověk jde hledat krásu spíše do přírody nebo do galerie starého umění než do galerie umění moderního a současného. ■

Za odpovědi děkuje Hanka Kolářová
Foto: Lucie Stibralová